

Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür: "Aytış"

Mehmet Çeribaş*

1. Kavram Olarak Aytış

Aytışma kavramı Türkçenin çeşitli dönemlerinde ve lehçelerinde kullanılan "ayt-" fiiline dayanmaktadır. Aytmak, "söylemek, demek, hikâye etmek, konuşmak" anlamlarına gelmektedir. Anadolu'da kullanılan haykırmak kelimesi de bu köke dayanmaktadır. Nergis Biray'a göre ise, kelime "ayt-" fiilinden isim yapma ekiyle türetilmiş ve "hatır sormak, söylemek, sormak, söyletmek, konuşmak" gibi anlamları içermektedir.¹

Kırgız Türkçesinde kavramın bir sözcük anlamı, bir de edebi tür olarak anlamlarına bakmak gerekmektedir. Kırgız Türkçesinde ayt- fiil köküne dayalı olarak birçok kelime türetilmiş olup bunlardan biri de "aytış"tır. Kırgız Türkçesinde mastar olarak daha çok "-ış, -iş, -uş, -üş" kullanıldığı için kavram bu şekliyle yer almaktadır. Aytış, Yudahin'in Kırgız Sözlüğü'nde isim olarak "1. söyleyiş, takılma, münakaşa, bahse girme" anlamlarına gelirken fiil olarak "dayatışmak, çekişmek, münazaat etmek, bahse girmek" anlamlarına da içine almaktadır.² Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü'nde de kavram Yudahin'de olduğu gibi hem isim hem de fiil haliyle verilmiştir. İsim olarak aytış, "1.pikir talaşıp belgiltüü bir temanın aylanasında boluuçu, söz cüzündögü talaş-tartış, disput, diskussiya (*fikirleri münakaşa ederek belli bir konu etrafında olma, sözle münakaşa, müzakere, münakaşa*) 2. ırçılardın biri-biri menen ırdaşıp söz carıştırışı, köpçülük aldında alım sabak aytış, birin-biri snap ırdaşkan ırı; söz carışı" (âşıkların şiirle birbiriyle yarışması, kalabalık önünde birbirini denemesi, birbirini sınamak için söyledikleri şiir, söz yarışı) şekillerinde izah

---

* Mehmet Çeribaş

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi,
Kütahya.

ceribas@hotmail.com

¹ Nergis Biray, "Aytış; Aytış-Tartış", *Millî Folklor*, Y. 15, S. 57, Bahar, 2003, s. 59.

² K. K., Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, I. Cilt, Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 72.

edilmiştir,³ fiil olarak ise “1. biri-birine oy-pikirin bildirüü, öz ara biri-birine süylöp berüü, 2. söz kaytarışuu, kayaşa söz aytuu, birinin pikirine toluk makul bolbogon sıyaktuu öz pikirin, öz coobun aytuu, kep-mur süylöşüp kaluu, 3.ırçılar biri-biri menen alım sabak iretinde ırdaşuu, söz carıştiruu” (1. birbirine düşüncesini bildirme, birbirine söyleme, 2. söz çevirme, cevap verme, düşüncesine karşı çıkma için kendi düşüncesini ortaya koyma, kendi cevabını söyleme, 3. şairlerin birbiriyle atışması, söz yarışması) şekillerinde olduğu gibi üç manası üzerinde durulmuştur.⁴ Gülzura Cumankunova tarafından hazırlanan Türkçe-Kırgızca Sözlük’te ise aytış, atışma kavramına karşılık olarak verilmiştir.⁵ Kavram Rusça-Kırgızca Sözlükte “diskussiya”, “disput” sözcükleri ile eş tutulup karşılığında Kırgızca “talkuu: münazara, münakaşa” olarak verilmiştir.⁶ Kavram Kırgızcaya yakın lehçeler Kazakça ve Karakalpakça’da da Kırgızcadaki manası ile çok yakındır. Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde aytıs, “iki adam ya da grup arasında karşılıklı söylenen ağıt, şiir” şeklinde açıklanmıştır. Qazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi’nde “aytı:ceke adamdardıñ ya eki toptıñ arasında bolatın öleñ türindegi suwırıp salma söz carısı”; “aytısuw: öleñ nemese qara söz türinde söz carıstırıw, dawlasuw, pikir talastırıw” (Aytıs: sadece iki kişinin veya iki grubun arasında şiir türünde irticalen yapılan söz yarışı; aytısuw: şiir gibi nesir türünde söz yarışı, tartışmak, fikir mücadelesi) olarak izah edilmiştir. Qaraqalpak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi’nde aytıs, “Awız adabiyatının bir türü, aytısuw: bir-birewge cuwap gaytarısuv, söylesüw” (aytı: şifahi edebiyatın bir türü, aytısuw: birbirine cevap verme, söyleşmek) şekillerinde açıklanmıştır.⁷

Aytış, Türk âşıklık geleneğinde atışma, atma türkü, atma mani, deyişme, karşıberi, karşılama, karşılaşma, kovalama gibi türlere verilen ortak ad olarak tanımlanabilir.⁸ Kavram, Manas Entsiklopediyası’nda terim anlamıyla, “Kırgız şifahî eserlerinde bir tür” şeklinde tanımlanıp, türün şairler, söz ustaları, Manasçılar arasında eser yaratma kudretini, yeteneğini denemek için kullanıldığı söylenmiştir.⁹ Kırgız Edebiyat Tarihi’nde ise “çok eskiden beri yaşayan, halk arasında yaygın olarak bilinen tür. Aytış iki ve daha fazla

³ E. Abduldaev, D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdüğü*, Mektep Basması, Frunze 1969, s. 31.

⁴ *age.*, s. 31-32.

⁵ Gülzura Cumankunova, *Türkçö-Kırgızça Sөzdük (Türkçe-Kırgızca Sözlük)*, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2005, s. 77.

⁶ B. O. Orozbayeva, R. P. Hvan, D.Ş. Şükürov, Yu. Ya. Yanşansin, *Russko-Kırgızskiy Slovar (Orusça-Kırgızça Sөzdük)*, Frunze 1988, s. 109.

⁷ Nergis Biray, “Aytıs; Aytıs-Tartıs”, *Milli Folklor*, Y. 15, S. 57, Bahar, 2003, s. 59-60.

⁸ Metin Ergun, *Kopuz Sarını-Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın Cıravlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 12.

⁹ *Manas Entsiklopediya*, I. Tom, Bişkek, 1995, s. 48.

adamın katılması ile icra edilir. Böylece iki kişinin karşılıklı olarak, birbirini yenmek için sınavı akla gelir. Aytış temel olarak söz ustalığını denemekle ilgili türdür¹⁰ şeklinde türün hem tanımı hem de türün özelliklerine dair açıklamalar yapılmıştır. Adabiyat Terimlerinden Tüştürmө Sөzdügü’nde (Edebiyat Terimlerini Anlama Sözlüğü) ise “Kırgız, Kazak, Kara Kalpaklarda çok yaygın olan, eskiden beri gelen, şifahi halk hünerlerinin bir türü. İki ya da daha fazla şairin şiir ile atışması”¹¹ diye izahlar yapılmıştır. Aynı tanımın, Kırgız Adabiyat Ansiklopediyası’nda (Kırgız Edebiyat Ansiklopedisini) da yapıldığını görmekteyiz.¹² Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki (Kırgızların Şifahi Eserlerinin Tarihinin Denemesi) adlı eserde de yukarıdaki eserlerdeki tariflere çok benzer tanım yapılmış ve aytış “çok eskiden beri gelen ve halk arasında yaygın olarak bilinen tür. Aytış iki ve daha fazla kişinin katılmasıyla icra edilir. Böylece iki kişinin yüz yüze gelerek, birbirini yenmek için sınavı akla gelir. Aytış, temelde söz ustalığına dayanmaktadır”¹³ olarak ele alınmıştır. Kırgız Etnografya Sözlüğü’nde de “Kırgız şifahi eserlerindeki kendine has tür. Aytış, ırçılar (şairler), çeçender (söz ustaları), camakçılar (kalfa şairler), manasçılar arasında eser yaratma kudretini ölçmek için icra edilen sınav”¹⁴ şeklinde diğer tanımlara yakın bir tanım yapılmıştır. Kırgız Sovyet Ansiklopedisi’nde (Kırgız Sovet Ansiklopediyası) ise tür, “şairlerin, söz ustalarının kendi eser yaratma kudretini, yeteneğini denemek için kendi aralarında müsabakası, Kırgız şifahi edebiyatında gelişmiş tür”¹⁵ olarak sınırlandırılmıştır.

2. Aytış Türleri ve Özellikleri

Kırgız Halk Edebiyatında aytışın türleri Kazak edebiyatındaki kadar olmasa da oldukça çeşitlidir. Kazak Halk Edebiyatında aytışın on kadar türü olduğunu M. Avezov belirtmektedir. Kırgızlar arasında aytış farklı kitap ve ansiklopedilerde farklı biçimlerde alt türlere ayrılmıştır.

1. Alım Sabak Aytışı
2. Tabışmaktuu Aytış

¹⁰ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, I. Tom, Bişkek, 2004, s. 659.

¹¹ *Adabiyat Terimlerinden Tüştürmө Sөzdügü*, Bişkek, 2004, s. 13.

¹² *Kırgız Adabiyatı Ansiklopediyası*, Bişkek, 2004, s. 39.

¹³ *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*, Bişkek, 1973, s. 208.

¹⁴ Olcobay Karataev, Salaydin Eraliev, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sөzdük*, Bişkek 2005, s. 24.

¹⁵ *Kırgız Sovet Ansiklopediyası*, I. Tom, Frunze 1976, s.107.

3. Sanat Aytışı
4. Çeçendik Aytış
5. Kordoo Aytışı
6. Tamaşaluu Aytış olmak üzere altı alt türe ayrılmaktadır.¹⁶

Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihünün Oçerki adlı eserde ise aytış;

1. Adat-Salt Aytıştarı
2. Çeçenderdin Aytışı
3. Akındar Aytışı, şeklinde üçe ayrılmıştır.¹⁷ *Kırgız Adabiyatının Tarihi* adlı eserde aynı şekilde aytış üçe bölünür.¹⁸

Adabiyat Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü’nde ise aytış,

1. Alım-Sabak Aytışı
2. Kordoo Aytışı
3. Tabışmaktuu Aytış olmak üzere türlere ayrılmıştır.¹⁹

Aynı tasnif *Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyası*’nda da yapılmıştır.²⁰

Körkөm Sөz Öñөрü adlı kitapta ise aytış:

1. Akıyneк Aytışı
2. Tabışmaktuu Aytış
3. Çeçendik Aytış
4. Alım-Sabak Aytışı
5. Kordoo Aytışı şeklinde beşe bölünmüştür.²¹

1964 yılında basılan *Kırgız Adabiyatı* adını taşıyan kitapta ise aytış:

1. Adat-Salt Aytışı
2. Akındar Aytışı olmak üzere ikiye ayrılır. Akındar aytışı ise kendi içinde;

¹⁶ Abdısalam Orozkanov, *Tökmöliktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006.

¹⁷ *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihünün Oçerki*, Bişkek, 1973, s. 208-247.

¹⁸ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, I. Tom, Bişkek, 2004, s. 659-673.

¹⁹ *Adabiyat Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü*, Bişkek 2004, s. 13.

²⁰ *Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyası*, Bişkek 2004, s. 39.

²¹ K. B. Kalçakeev, A.Şeripbaev, K. N. Kalçakeev, *Körkөm Sөz Öñөрü*, Calalabad 2006, s. 28.

- a. Kayım Aytış
- b. Alım-Sabak Aytış
- c. Surooluu Aytış
- d. Tabışmaktuu Aytış şeklinde dörde bölünür.²²

T. Samançin *Lakaptan Romanga* adlı eserinde aytışı aşağıdaki gibi üçe ayırır:

1. Kordoo Aytışı
2. Alım-Sabak Aytışı
3. Tabışmaktuu Aytış²³

Kırgız-Sovet Entsiklopediyası'nda ise aytış;

1. Adat-Salt Aytışı

- a. Badik

- b. Kayım

- c. Sermerden

- d. Kız-Cigit Aytışı

2. Akındar Aytışı

- a. Alım-Sabak

- b. Tabışmak

- c. Kordoo

- d. Uçuraşuu şeklinde konu ve şekil yönünden iki ana ve alt gruplara ayrılmıştır.²⁴

Biz burada daha detaylı olması hasebiyle Orozkanov'un tasnifini esas alarak aytışı tanıtmaya çalışacağız.

2.1. Alım-Sabak Aytışı: Alım, Kırgız Türkçesinde vergi, haraç, salma (kr. salık) anlamlarına gelmektedir.²⁵ Sabak ise, öğüt, ders, iki mısralı şiir anlamlarını ihtiva

---

²² S. Musaev, C. Taştımirov, B. Malenov, *Kırgız Adabiyatı*, Frunze 1964, s. 256.

²³ T. Samançin, *Lakaptan Romanga*, Frunze 1971, s. 58.

²⁴ *Kırgız Sovet Entsiklopediyası*, I. Tom, Frunze 1976, s. 107.

etmektedir.²⁶ Alım-Sabak’ın terim anlamı ise, “alıp-vermek, rastlaşıp birinden sonra biri” anlamına gelmektedir.²⁷ Samançin de terimi “ırçılardın birinin pikirin biri ulantıp, bir tematikada almak-salmak ırdaşkanı alım sabak aytıştar” (*şairlerden birinin fikrini diğeri devam ettirip, bir konuda fikir alıp vermek şeklindeki şiirlere alım sabak aytışı*) diye tanımlar.²⁸ Adabiyat Terimderdin Tüşündürmө Sөzdügü’nde ise “kandaydır bir temada, ıkmada, bir bagıtta akındardın birinin oyun ekinçisi ulap, koştöp aytışı” (*Belli bir konuda, uygun şekilde, bir yönde akınların birinin fikrine ikincisinin ilavesiyle ortaya çıkan aytış*) şeklinde tanımlanır ve aytışın bu türü şiirler arasında çokça yer alıp, özellikle Sovyet Devrinde emek, kolhoz-sovhozlarını övmek amacıyla sıkça kullanılmıştır, denmektedir.²⁹

Alım-sabak aytışı, akınların şairlik güçlerini denemek amacıyla yapılır. Bu açıdan “aytışa düşmek” şeklinde izah edilebilir. Alım-Sabak aytışında, aytışa düşen akın, ilk söyleyen kişinin kurallarıyla ona cevap verir, böylece aytışın yolunu, yöntemini kendince geliştirir. Bu aytışa iki akın katılabileceği gibi daha fazla akın da katılabilir. Böyle olsa da her akın kendinden önceki akının söylediklerini devam ettirmek zorundadır. Mesela:

Ceñicok: *Taşkenge barsaň bara ber,*
Tayganday çurkayt Karager.
Taalayıña tuş keldi,
Tartınbay atıñ çaba ber.

Toktogul: *Kokongo barsaň bara ber.*
Koyondoy ırğıyt Karager.
Kor kılbayt, atıñ barında
Konogo baylap çaba ber.

Ceñicok: *Samarkan barsaň bara ber,*
Say külügün çaba ber.
Saratanda kurutpay,
Sarayga karmap bar kör!

Taşkent’e varsan varıver,
Tazı gibi koşar Karager.
Talihine karşı geldi,
Çekilmez atını koşturuver.

Kokon’a varsan varıver,
Tavşan gibi fırlar Karager.
Hor görme, atın gücünde,
Konuğa bağlayıp koşturuver.

Samarkant’a varsan varıver,
Rahat durmayan külügünü koşturuver.
Yaz sıcakında kurutmadan,
Saraya alıp varıver.

²⁵ K. K., Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, I. Cilt, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.26; E. Abduldaev, D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdügü*, Mektep Basması, Frunze 1969, s. 49.

²⁶ *age.*, s. 512-513.

²⁷ *age.*, s. 49.

²⁸ T. Samançin, *age.*, s. 65; Kalçakeev v.d, *age.*, s. 29.

²⁹ *Adabiyat Terimderdin Tüşündürmө Sөzdügü*, Bişkek, 2004, s.15.

Toktogul: *Namanga barsaŋ bara ber*
Namıska çırkayt Karager.
Naarazı bolboy Turatbek,
*Narcagın sanap ala ber.*³⁰

Namang’a varsan varıver,
Şöhrete koşar Karager.
Memnun olmaz Turatbek,
O tarafını öyle kabul edip alıver.

Şiirde görüldüğü üzere Ceñicok, mısramın ilk kelimesinde “ta” seslerini mısra başı kafiye yaparak şiirine başlıyor ve bunu diğer mısralarda da devam ettiriyor. İkinci akın ise yine kendine göre ses ya da sesler seçerek şiirini söylüyor fakat esas konudan hiçbir zaman çıkılmıyor. Bu Alım-Sabak aytışında temel kurallardan biri değildir. Akınlar bu aytışta bir konuyu baştan sona kadar devam ettirirler ve esas amaçları bir seyir yaratmak ve dikkati övdükleri kişiye çekmektir.

Alım-Sabak aytışına katılacak akınların sayısı sınırsız olduğu gibi, şiirlerindeki mısraların sayısı da değişebilir. Akınlar, şairlik yeteneklerine bağlı olarak bir, iki, üç, dört veya daha fazla mısra ile şiirlerini söyleyebilirler.

Kalık: *Cüzdüktöy kaşka at mindin,*
Cürböysünbü, Toktogul?

Yüz kadar cins ata bindin,
Yürümez misin Toktogul?

Toktogul: *Cüröktün çeri cazıldı,*
*Balam, cügöndöyün, toktogun.*³¹

Yüreğin sıkıntısı giderildi,
Balam, gem vurayım, durun.

Toktogul: *Başkaça artık körünöt,*
Baarına malım Ak Tuyak,
Toktoguldun közünö.

Başka türlü görünür,
Hepsine malım Ak Tuyak
Toktogul’un gözüne.

Eşmambet: *Ayılđa bolgon uşaktan,*
*Toktogul aylamp ketken bala ele.*³²

Köydeki dedikodudan,
Toktogul şaşırıp gitmiş çocuk imiş.

Kırgızlar arasında Alım-Sabak aytışlarında en usta ve bilinen şairler Toktogul, Ceñicok, Eşmambet, Canıbay, Kara Kurman, Kalık, Barpı, Beknazar, Korgol, Osmonkul, Alımkul’dur.³³

2.2. Tabışmaktu Aytış: Tabışmak, başka anlamlar ihtiva etse de Kırgız Türkçesinde yaygın olarak “bilmece” anlamıyla kullanılmaktadır. Tabışmaktu aytış da bilmece temeline dayalı atışma anlamına gelmekte olup Türk edebiyatındaki “muamma ya da askı muamma” diyebileceğimiz türle aynı denilebilir. Bilmecenin şiir şeklinde

³⁰ Abdısalam Orozkanov, *Tökmölüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006, s. 78.

³¹ *age.*, s. 80.

³² *age.*, s. 83.

³³ *age.*, s. 82-83.

sorulmasıyla ortaya çıkmış bir tür denilebilir Tabışmaktuu Aytışa. Tabışmaktuu Aytış, Kırgızca Adabiyat Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü’nde “Akındardın biri-birine tabışmak aytıp, anın candırmagın ekinçisinden talap kılğan betteşüsü” (*akınların, birbirine bilmece sorup, onun cevabını ikincisinde talep ettiği karşılaşma*) şeklinde tanımlanmış ve aytışın bu türü çok yetenekli, fikir yürütebilen şairler tarafından yaratılmaktadır, biçiminde izah da yapılmış, Kırgızlar arasında en meşhur tabışmaktuu aytış olarak da “Talim Kız menen Köböktün Aytışı” (Talim Kız ile Köbök’ün Aytışı) gösterilmiştir.³⁴

Tabışmaktuu Aytış, karşı karşıya gelen akınların birbirini bilgi ve derinlik bakımından denemek amacıyla kullanıldığı gibi, kızla erkek arasında da bir nevi tarafların birbirini deneme aracıdır. Tabışmaktuu aytışla akınlar birbirini şairlik kudreti açısından denemeden önce akıl, bilgi, irfan, buluş bakımından denerler. Bu amaçla karşısındakine bilmece şeklinde şiirler söylerler. Geleneğe göre sorulan bilmeceyi doğru bilen akın yenmiş sayılır. Böylece yenen kişinin şairlik kudreti ile akıl ve sezgi bakımından güçlü olduğu kabul edilir. Ayrıca bu aytışla hem soru sormak hem de cevap vermek bağlamında akınların yetenekleri de ölçülmüş olur. Cevap veren akın ya da kişi yenmiş sayılsa da sorular da belli derecede ustalık istemektedir. Sorunun bilinmemesi bu defa şairlik kudretinin soru soran akında olduğunu belgeler. Aşağıdaki aytış bu akınlar arasındaki Tabışmaktuu aytışların en güzellerinden biridir.

Çondu:	<i>Ayrı-ayrı bel bolot</i>	Ayrı ayrı bel olur
	<i>Oyloboy aytsan cel bolot,</i>	Düşünmeden söyleyen yel olur,
	<i>Atası ölsö ne bolot?</i>	Babası ölse ne olur?
	<i>Er ölüşsö coo bolot,</i>	Er ölse düşman olur,
	<i>Enesi ölsö ne bolot?</i>	Anası ölse ne olur?
	<i>Akıl ukkan zor bolot,</i>	Akıl alan iyi olur,
	<i>Aga-tuugan bel bolot,</i>	Abi-kardeş bel olur,
	<i>Agası ölsö ne bolot?</i>	Abisi ölse ne olur?
Arstanbek:	<i>Atası ölgön kor bolot,</i>	Babası ölen yetim olur,
	<i>Ataluu adam zor bolot,</i>	Babalı adam iyi olur,
	<i>Askar toosu solkuldap</i>	Yüce dağlar sallanıp,
	<i>Uragan mene teñ bolot,</i>	Harabe ile denk olur,
	<i>Enesi ölgön adamdın,</i>	Anası ölen adamın,

³⁴ *Adabiyat Terminderdin Tüşündürmө Sөzdügü*, Bişkek 2004, s. 91.

³⁵ Abdısalam Orozkanov, *Tökmöliktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006, s. 88, 89.

Çalkar bulak soolup, Koca pınar kuruyup,
Çaŋkagan menen teŋ bolot. Toz duman ile denk olur.
Eti boyu ezilip, Eti boyu parçalanıp,
*Eneŋey süyçü kim bolot?*³⁵ Ana kadar seven kim olur?

2.3. Sanat Aytışı: Adından da anlaşılacağı üzere, sanat aytışı, yarışan iki akının dünyaya bakış açılarını, fikri durumlarını ve felsefi altyapılarını ölçmek için kullanılır. Dolayısıyla şahsiliğten daha öte olup akının ait olduğu yer, yurt, bölge ya da kabilesinin de medenî seviyesini gösterir. Bu tüp aytışlarda kişinin fikrini nasıl anlattığı, cesareti, çevresini nasıl gördüğü ve tasvir ettiği gibi elementler ön plana çıkmaktadır.

Diğer aytışlarda olduğu gibi bu aytışta da rekabet ve yarışma esastır. Akınlar soyut konularda fikirlerini doğru ve en güzel şekilde, somut konularda ise yarattıkları imgelerle değerlendirilirler. Akınlar anlattıklarını en açık hale getirmek için bu tip aytışlarda bol bol deyimleri, atasözlerini ve yeni bağdaştırmaları kullanırlar. Böylece edebî yönü güçlü olan akın bu kıstaslara göre belirlenmiş olur.

Sanat aytışlarından en güzeli Toktogul ile Barpı arasındaki aytıştır.

Toktogul: *Kuş kanattuu kir bolboyt,* Kuş kanatlı kir olmaz,
Duşmandın köönü bir bolboyt Düşmanın gönlü bir olmaz,
Barpı: *Eski pahta bez bolboyt* Eski pamuk bez olmaz,
Cakşının sözü kors bolboyt İyinin sözü kaba olmaz
Toktogul: *Köl söölötü kaz menen,* Gölün güzelliği kaz ile,
Melmildegan saz menen. Sakinliği saz ile,
Suluular betin öptüröt, Güzeller yüzünü öptürür,
Kayrılıp turup naz menen. Geriye dönüp naz ile.
Barpı: *Darıya agat say menen,* Derya akar yatağı ile,
Cılkının körkö tay menen. Yılkının güzelliği tay ile,
Kulaalı cüröt aŋ menen, Doğan uçar çukur ile,
*Kök karga uçat car menen.*³⁶ Gök karga uçar yar ile,

2.4. Çeçendik Aytış: “Çeçen” kavramı Türkçe’deki çözmek fiili ile alakalı olup Kırgız Türkçesinde “söz ustası, bir konuya hakim, akıllı”³⁷ anlamlarına geldiği gibi “sözcü

³⁶ *age.*, s.98.

³⁷ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, I. Cilt, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 258.

çeper, mıktı körköm süylögön adam”³⁸ (söz yeteneği olan, en edebî söyleyen adam), “yetenekli, özgür, sözü tez bulan, düzgün ve doğru söyleyen, söylenen sözü, zamanında anlayan, uyanık, çabucak ortaya koyabilen adam”³⁹ anlamlarına da gelmektedir. Kelime . Divan ü Lûgati’t-Türk’te de kelime şeş- ve şeş- şekilleriyle ve isim ve sıfat-fil olarak geçmektedir.⁴⁰ Bu sözcük Kıpçak Türkçesinin devamı olan birçok Türk lehçesinde yaşamaktadır. Başkurt Türkçesinde sesen, bir musiki aleti eşliğinde irticalen destan anlatan kimselere verilen addır.⁴¹ Sözcük Teleütlerde “çeçen” olarak geçmekte ve “muntazam, vaktini şaşırmayan, itinalı, özenli, temiz, derli toplu” anlamlarının yanında “belagat sahibi, belîğ, güzel söz söyleyebilen” anlamlarına da gelmektedir.⁴² Kelime Şorlarda “ip ve benzeri şeyleri çözmek, açmak”⁴³ anlamlarına gelse de Şorlar destan anlatıcısı anlamında “kayçı” terimini kullanmaktadırlar. Altayca-Türkçe Sözlük’te çeçen, hatip, güzel ve yerinde konuşan anlamları yanında retorika, isabetli anlamlarına da gelmektedir.⁴⁴

Diğer halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi Kırgızlar arasında çeçendik ayıtışın ne zaman ortaya çıktığı kesin değildir. Böyle olsa da çeçendik ayıtışı daha çok kara söz (nesir) türündedir. Çeçendik ayıtışlar boylar arasındaki çekişmeden, davadan çıkmış olup bazen iki farklı topluluk arasındaki çekişmeleri de dile getirmek için kullanılmaya başlanır.⁴⁵

Çeçendik ayıtış herkes tarafından icra edilemez, dolayısıyla profesyonel adamlar tarafından ortaya konur. Fakat diğer ayıtışlara benzer yönleri de yok değildir. Akınlar ayıtışında olduğu gibi genellikle kalabalıklarda ve en az iki kişinin arasında icra edilir. Akınlar birbiri ile ayıtışında karşısındakinin kötülüklerini sıralarken, çeçendik ayıtışta da karşıdaki kişinin bağlı olduğu boy, devlet, millet ve yaşam biçimi kötü yönleriyle ortaya konur. Akınlar birbirine nasıl cevap verirlerse çeçenler de aynı şekilde yaparak cevap

³⁸ E. Abduldaev, D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sözdüğü*, Mektep Basması, Frunze, 1969, s. 695.

³⁹ *Kırgız-Sovet Ensiklopediyası*, 6. Tom, Frunze, 1980, s. 390.

⁴⁰ İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında ‘Çeçen/ Şeşen/Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, *Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 609-610.

⁴¹ *agm.*, s. 611.

⁴² *agm.*, s. 612.

⁴³ *agm.*, s. 612.

⁴⁴ *Altayca-Türkçe Sözlük*, s. 71; İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında ‘Çeçen/ Şeşen/Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, *Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 613.

⁴⁵ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, I. Tom, Bişkek, 2004, s. 662; *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*, Bişkek, 1973, s. 212-214.

verirler, fakat Çeçenlerin söylediği sözlerin ağır, yüreği yakan ve insanı düşünmeye sevk eden özellikte olması lazım. Bu özellik, çeçendik aytışın belki de en önemli özelliğidir.⁴⁶

Kırgız Halk Edebiyatında en meşhur çeçenler olarak Acıbay, Baycigit, Ceerence Çeçen, Akıl Karaçaç, Kökötöy, Kuyruçuk,⁴⁷ Karaçunak, Buga Cooşbay, Şarşen, Sarıçuk, Aydaralı Şükürov ve Aydaralı Cörgölök⁴⁸ isimleri sayılabilir. Yine Kırgızlar arasında “Bayıke menen Aşır’ın Aytışı” (Bayıke ile Aşır’ın Aytışı), Alçike menen Abılakaydın Aytışı (Alçike ile Abılakay’ın Aytışı), “Tezek Törö mene Sart Çeçendin Aytışı” (Tezek Törö ile Sart Çeçen’in Aytışı) çeçendik aytışın örnekleri olarak bilinir.⁴⁹ Çeçendik aytışa şu örneği verebiliriz: Tezek Törö bir aytışta Sart Çeçen’e şöyle sorar: 1. Suyun başı kim? 2. Yolun başı kim? 3. Sözü başı ne? Sart Çeçen ise şöyle cevap verir: Suyun başı bulak, yolun başı tuyak (toynak, tırnak), sözün başı ise kulak, der.⁵⁰

2.5.Kordoo Aytış:

Kordoo Kırgız Tükçesinde, “hor görme, tahkir etme”⁵¹ anlamına geldiği gibi “alaya almak, kızdırmak”⁵² anlamlarını da ihtiva etmektedir.

Kordoo aytışı Sovyetler devrine kadar aytışın esas türlerinde biri olarak yaşarken, Sovyet ideolojisine aykırı kabul edilerek unutturulmak istenmiştir. Kırgızlar arasında Naymanbay, Külüke, Karamırzaaga, Eşmambet bu türde tanınan akınlardandır.⁵³ Ayrıca Toktogul, Çöcö Karcabay, Aydaralı, Arzımat gibi akınlar da Kordoo aytışında tanınmışlardır.⁵⁴ Bu aytışlar da konu itibarıyla çeçendik aytışlara benzer olup genellikle her akının kendi oymağını, aşiret ya da boyunu, beylerini övmek için kullandıkları bir aytış çeşididir. Aslında bu aytışlar, ulusal devletler kurulmadan önceki anlayış ve yaşam biçimini de yansıtmaktadır. Dönemin şartlarına göre bir akının yaşamını sürdürebilmesi, halk arasında ilgi görmesi ve tanınması ancak soyunu, boyunu ya da beyini övmekle

⁴⁶ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, I. Tom, Bişkek 2004, s. 663; *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*, Bişkek, 1973, s. 213-214.

⁴⁷ Abdısalam Orozkanov, *Tökmölüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006, s. 99.

⁴⁸ K. B. Kalçakeev, A.Şeripbaev, K. N. Kalçakeev, *Körköm Söz Önörü*, Calalabad 2006, s. 32.

⁴⁹ *age.*, s.31-32.

⁵⁰ *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, I. Tom, Bişkek, 2004, s. 663-664.

⁵¹ K. K., Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, II. Cilt, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 487.

⁵² E. Abduldaev, D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, Mektep Basması, Frunze, 1969, s. 334.

⁵³ Abdısalam Orozkanov, *Tökmölüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006, s. 107.

⁵⁴ K. B. Kalçakeev, A.Şeripbaev, K. N. Kalçakeev, *Körköm Söz Önörü*, Calalabad 2006, s. 31.

mümkündür. Ayrıca beyleri övmesi de Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi bir nevi kazanç yollarından biriydi.

Kordoo aytışı konu itibarıyla çeçendik aytışa benzese de akınlar aytışından olup genel olarak manzum olarak icra edilir. Diğer aytışlar gibi en az iki akın arasında vuku bulur ve daha fazla akın da icraya katılabilir. Esasında bu tip aytışlar tek kişi ile icra edilebilir fakat o zaman cazibesini yitirme tehlikesi olacağından genellikle en az iki akının iştiraki ile ortaya konur, böylece tatlı bir rekabet yaratılarak atışma hem eğlendirici hem de bilgilendirici hale gelir. Aytışta her bir akın, rakip akının soyunu, yurdunu, boyunu, hatta babasını, babasının yaptığı işten başlamak üzere onu topluluk nazarında küçük düşürecek her yönü dile getirebilir. Her akının da buna cevap verme hakkı vardır. Dolayısıyla söz düellosuna müdahale edilmez. Her akın karşısındakine tahammül etmek zorundadır. Tahammül edemeyen akın yenilmiş kabul edileceğinden, hiçbir akın bundan kaçamaz. Kordo aytışında akınlar, aytışı eğlenceli hale getirmek için karşındakıyla sık sık alay ederler. Bu dönemi için bir nevi komedi olup seyirciye seyretme zevki verir. Eşmambet ile Kalık arasındaki aytış bunun tipik örneklerindedir.

Eşmambet:	<i>Senin atan Aksı usta, Asılğan köndöy terekke. Algak salıp arçadan, Tüp kınagan çelekke. Ookatına oşolor. Carayt beken kerekke?</i>	Senin baban Aksı usta, Asılmış deri gibi direğe. Kavisli ağaç yapıp ardıçtan, Yerleştiren kovana. Yemeğine bunları. Katması gerek miydi?
Kalık:	<i>Kalayık kulak salıp uk, Kaalaganıñ baarın uk. Atam kıygan cıgaçtın, Ar birine keleyin. Atam için köpçülük, Anık coobun bereyin. Karagaydı kıydı dep, Kabırğañ caman kayışsa, Al, katınıñ bele Eşmambet? Katınıñdan bir taman</i>	Halayık kulak ver dinle, İstediginin hepsini duy, Babamın kıydığı tahtanın, Her birine geleyim. Babam için yeterli, Tam da cevabını vereyim. Karagay’ı kıydı diye, Belini kötü bükülse, O, hanımın değil miydi Eşmambet? Hanımından bir derece ağaşı

⁵⁵ Abdısalam Orozkanov, *Tökmöliktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006, s. 110-111.

<i>Cakınıñ bele Eşmambet?</i>	Yakının değil miydi Eşmambet?
<i>Arçaga için kayışat,</i>	Ardıca için yanar,
<i>Alganıñ bele Eşmambet?</i>	Alganın değil miydi Eşmambet?
<i>Andan mayda çetin, tal,</i>	Ondan da küçük üvez ağacı, söğüt,
<i>Baldarıñ bele Eşmambet?</i>	Çocukların değil miydi Eşmambet?
<i>Ak kayındın noodası,</i>	Ak kayının oluğu,
<i>Atañ bele Eşmambet?</i>	Baban değil miydi Eşmambet?
<i>Ak süt berip soorotkon,</i>	Ak süt verip susturan,
<i>Apañ bele Eşmambet?</i> ⁵⁵	Anan değil miydi Eşmambet?

2.6. Tamaşaluu Aytış: Tamaşa Kırgız Türkçesinde “zevk, eğlence, hoşlanarak bakılacak şey, şaka” anlamlarına geldiği gibi⁵⁶ “gönül açmak, mutluluk yaratmak için yapılan her türlü oyun-komedi, oyun-şamata” anlamlarına da gelmektedir.⁵⁷ Kelime, Türkiye Türkçesindeki “şaka” ile aynı anlama gelmekte olup, Tamaşa kılıu ise “şakaya almak, şaka yapmak” gibi anlamları ifade etmektedir.⁵⁸

Tamaşaluu aytış da akındar aytışının (şair atışması) bir türüdür. Bu aytış da yine bir topluluk önünde ve genellikle aş-toylarda en az iki akın tarafından icra edilir. İki den fazla akın da katılabilir bu aytışa. Aytışın seyirciyi eğlendirmek yanında, hüner göstermek, güldürmek, güldürürken de öğretmek gibi amaçları vardır.

Tamaşaluu aytışta akınlar birbiriyle alay ederler, birbirini iğnelerler ve genellikle her akın karşısındaki akınla alay etmek için ona bir lakap takar. Bu aytış da akınlar aytışı olduğu için manzum olarak yapılır. Bu aytışlarda eğlence ve öğretme amaç olduğu için akınların birbirlerini yenip yenmemesine bakılmaz. Fakat, akınlardan biri diğerine çok ağır bir şaka yaparsa o akına cevap verme hakkı doğar ve iş yarışmaya doğru gider. Bu durumda iki akından söz kudreti iyi olan ve yerinde cevaplar veren yenmiş sayılır. Seyrek de olsa aytışın, şakadan, yarışmaya doğru gittiğine tesadüf edilir.

⁵⁶ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, II. Cilt, çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 704.

⁵⁷ E. Abduldaev, D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü*, Mektep Basması, Frunze 1969, s. 573.

⁵⁸ Gülzura Cumankunova, *Türkçö-Kırgızça Sөzdük (Türkçe-Kırgızca Sөzlük)*, Bişkek 2005, s. 808.

Kırgızlar arasında Ümötalı, Sulayman, Toktogul, Eşmambet, Naymanbay, Beknazar, Kuluke, Aydaralı, Kalık, Osmonkul gibi ünlü akınlar tamaşaluu aytışa katılmışlardır.⁵⁹

Toktogul: <i>Alıstan uktum kabardı,</i>	Uzaktan duydum haberi
<i>Aytayın Toygo salamdı.</i>	Vereyim toya selamı.
<i>Anciyan, Oştuk tuugandar,</i>	Anciyan, Oşlu kardeşlerim,
<i>Aymağıñ tegiz amanbı?</i>	Yurdunuz bütünüyle esen mi?
Eşmambet: <i>Kaaladım ben da Toktogul,</i>	İstedim ben de Toktogul,
<i>Karager mingen kösöldü.</i>	Karager binen güzeli,
<i>Akılın koşup keşeşken,</i>	Akıl verip danışan,
<i>Aydulda menen teşeşken,</i>	Aydulda ile eşdeğer,
<i>At-cönün taanıp el bilbes,</i>	Adımı sanımı halk bilmez,
<i>Atı çok mirzam amanbı?</i>	Adsız beyim esen mi?

3. Aytışın İşlevleri: Aytışın işlevlerine bakarken şu kıstasların esas olduğunu bilmemizde fayda vardır. Aytışta, bir tarafta akınlar, diğer tarafta seyirci, öbür tarafta da kullanılan malzeme vardır. Kullanılan malzeme de ana dildir. Burada akınlara verici, seyirciye alıcı, dile de vasıta olarak bakarsak bir iletişim ortamının kurulduğundan bahsedilebilir.

Bir dildeki kelimelere yeni anlamlar yüklemeye, kavramların anlam alanlarını genişletmeye ve dolayısıyla o dilin zenginleşmesinde birinci derece amil güçler âşık ya da şair dediğimiz tiplerdir. Akınlar da Kırgız Türklerinin âşıkları sayıldığından aytış dediğimiz tür, rekabet temeline ve yarışmaya dayalı olduğu için her akına (âşık) yeni buluşlarla şiirini yaratma ve bağdaştırmalara başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Söze dayalı bu yarışma, aynı zamanda imgeler bakımından da yeniliklerle yüklüdür. Buradan bakarsak aytış, edebiyatın ve dilin gelişmesinde büyük öneme sahiptir.

Aytış, daima bir topluluk önünde ve genellikle Kırgızların toy dediği (beşik, sünnet, evlenme, nişan, nevrüz gibi) dönemlerde gerçekleşmekte, dolayısıyla akınların hedef kitlesi halk olmaktadır. Hedef kitle halk olduğu için, her akın halkın bildiği ve sevdiği konulardan bahsetme zorunda olup halkın kültürel yapısına zıt, halkı gücendirecek fiillere girişemeyecek durumdadır. Bu açıdan aytış yarışmaları, kültürel kodların nesilden nesle

⁵⁹ *age.*, s. 116-127.

aktarıldığı meydanlardır. Ayrıca, usta akından çırağa doğru bir eğitim-öğretim yöntemidir. Yani, usta-çırak ilişkisinin kurulduğu ve geliştiği yerlerdir. Özellikle Alım-Sabak aytışı, sanat aytışı, çeçendik aytış bu işlevleri yerine getirmektedir. Kordoo aytışları ise, bir gruba mensup olma, mensup olduğu grupla gurur duyma, bu gururunu da ilan etme duygularına hitap ederek, hem seyircide hem de akının kendisinde içsel huzuru yaratmaktadır. Fakat bu durum mikro milliyetçiliğin gelişmesine de zemin hazırlamakta, aytış sırasında fark edilmeyen ayrılık, çoğunlukla siyasî sahnede kendini hissettirebilmektedir.

Aytış, Kırgız Türkçesinin, yeni nesiller doğru öğretilmesine de katkıda bulunmaktadır. Aytışa halkın hepsi katıldığı için, seyirci olarak orada bulunan çocuk ya da genç ana dilinin sırlarını keşfetmekte, konuştuğu dilin cümlelerini, kelime ve seslerini de en doğru ve farklı biçimleriyle öğrenebilmektedir.

Aytış ayrıca, bir eğlence ve gülmece kültürü yaratarak halkın günlük hayatın sıkıntılarında uzaklaşmasına, psikolojik olarak rahatlamasına ve motive edilmesine de katkıda bulunmaktadır. Aytışlar, çağdaş tiyatrunun gelişmediği dönemler ve bölgelerde seyirci için hem bir tiyatro hem seyirlik halk oyunu gibi idrak edilmekte, topluluğun sanat ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca dönemine göre hem radyo hem de televizyonun işlevlerini yerini getirmektedir.

Aytışa ülkenin çeşitli yerlerinde çok sayıda akın katılmakta, aytışlarından kendi bölgelerindeki boy, oymaktan, ağa ve beyden haber vermekteler, yörelerinde yaşayan kültürel değerleri oralara taşımaktadırlar. Böylece halkın o bölgeler hakkında bilgi sahibi olmalarını da sağlamaktalar, bir nevi bilgi ihtiyaçlarına da cevap verebilmekteler.

Kısaca söylemek gerekirse aytışlar, Kırgız Türkleri için bir gelenektir ve icrası da geleneğin aktarımıdır. Bu gelenek, yaratıldığı topluluğun öğrenme ihtiyacından tutun da eğlenme, gülme, haberdar olma, ana dilinin şuuruna varma, yaratma ve yaratılanı takdir etme gibi geniş yelpazeli bir alana hitap etmekte, böylece toplumun hem geniş kesimlerince izlenmekte hem de birçok işlevi yerine getirmektedir.

Kaynaklar

Abdisalam Orozkanov, *Tökmölüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*, Bişkek 2006.

Abduldaev, E. D. İsaev, *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü*, Mektep Basması, Frunze 1969.

Adabiyat Terminderdin Tüshündürmө Sөzdüğü, Bişkek 2004.

Biray, Nergis, “Aytıs; Aytıs-Tartıs”, *Millî Folklor*, Y.15, S.57, Bahar, 2003, s. 58-76.

Cumankunova, Gülzura, *Türkçö-Kırgızça Sөzdük (Türkçe-Kırgızca Sөzlük)*, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2005.

Ergun, Metin, *Kopuz Sarını-Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın Cıravlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Kalçakeev, K. B., A.Şeripbaev, K.N. Kalçakeev, *Körkөm Sөz Önөрü*, Calalabad, 2006.

Karataev, Olcobay, Salaydin Eraliev, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sөzdük*, Bişkek 2005.

Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyası, Bişkek 2004.

Kırgız Adabiyatının Tarihi, I.Tom, Bişkek 2004.

Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihının Oçerki, Bişkek 1973.

Kırgız-Sovet Entsiklopediyası, I. Tom, Frunze 1976.

Manas Entsiklopediya, I. Tom, Bişkek, 1995.

Musaev, S., C. Taştemirov, B. Malenov, *Kırgız Adabiyatı*, Frunze, 1964.

Samançin, T., *Lakaptan Romanga*, Frunze, 1971.

Orozbayeva, B.O, R. P. Hvan, D.Ş, Şükürov, Yu. Ya. Yanşansin, *Russko-Kırgızskiy Slovar (Orusça-Kırgızça Sөzdük)*, Frunze 1988.

Özkan, İsa “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında ‘Çeçen/ Şeşen/Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, *Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yudahin, K., *Kırgız Sөzlüğü*, I. Cilt, Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Yudahin, K. K., *Kırgız Sөzlüğü*, II. C., Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.